

RISK TUSHUNCHASI MOHIYATI VA UNI TAHLIL QILISH.

Xoliqulov Anvar Nematovich – SamISI “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrası mudiri, i.f.n., professor

Qadimgi zamonlardan risk foydani shakllantirish omili hisoblanadi. J.B.Sey va Kursel Seneylar fikricha risk foydani faqat bir qismini shakllantirish omili hisoblanadi. 19 asrlarda odamlarning risk qilishga tayyorligi ular foydasining shakllanishi va o'zlashtirilishiga olib kelishi bilan izohlanardi. Hozirgi kunda shakllanayotgan **foydani** asosiy qismi **riskni samarali boshqarishdan** vujudga keladi.

“Risk” atamasi Yevropaning ko'p tillarida mavjud. Misol uchun greklarda “ridikon” so'zi mavjud bo'lib, u qoya, cho'qqi ma'nosini bildiradi. Italiyaliklar tilida “risiko” so'zi xatar, tahdid ma'nosini, “risicare” so'zi qoyadan mohirona o'tish ma'nosini bildiradi. Fransuzlardagi “risdoe” so'zi tahdid, qoyani aylanib o'tmoq ma'nosini beradi. **Iqtisodiy lug'atlarda risk** – xavf-xatar, zarar va yo'qotish ehtimoli, xavf ehtimoli yoki muvaffaqiyat umidida xavf tomon borish ma'nosida kelishi ko'rsatilgan.

“Risk” so'zi ispancha-portugalcha so'zdan olingan bo'lib, “suv ostidagi qoya” degan ma'noni bildiradi. Taniqli lug'atshunos S.I.Ojegovning rus tili izohli lug'atida **“risk”** - bu muvaffaqiyatga intilish, baxtli hodisaga umid” degan ma'no anglatadi deyilsa, mashhur Vebster lug'atida riskka “xavf, zarar va talafot ehtimoli” deb qaralgan. Rus olimi A.Olshanskiy **“risk”** - bu zarar ko'rish yoki manfaatni qo'ldan chiqarish bilan bog'liq ehtimollar o'lchamidir”, degan ta'rifni keltiradi.

Risk nazariyasini o'rganishda klassik maktab namoyondalari muhim hissa qo'shishgan. A.Smit risk va foyda o'rtasidagi o'zaro proporsionallik tushunchasini oydinlashtirishga harakat qilgan. Uning ta'kidlashicha, “riskli holatlar yuqori bo'lgan maydonda qonun bo'yicha daromad kichik bo'ladi, bu esa o'z navbatida kutilayotgan daromad darajasini ko'paytirish uchun usullar salmog'i yanada ortib boradi”. Taniqli lug'atshunos S.Ojegovning rus tili lug'atida “risk - bu muvaffaqiyatga intilish, baxtli hodisadan umid” ma'nolarini anglatadi deyilsa, mashhur Vebster lug'atida “risk - bu xavf, zarar yoki talofat ko'rish ehtimoli”, deb ifodalangan

Risk korxonalar faoliyatining barcha bosqichlarida mavjud bo'ladi, biroq u ko'proq kichik biznesning ilk bosqichi uchun xos bo'lib, malaka yetishmasligi oqibatidagi tadbirkorlik operatsiyalarini yuritishdagi kamchiliklardan kelib chiqadi.

Demak, kishilarning xohish-irodasidan qat'iy nazar, tadbirkorlik sirlarini o'rganish natijasida mavhumlik bilan yuzma-yuz kelishga to'g'ri keladiki, uni oldindan belgilab bo'lmaydi. **Shuning uchun korxona rahbarining, tadbirkorning asosiy vazifasi riskdan qocha bilish emas, balki riskni seza olish, uning darajasini baholay olish va uning belgilangan chegaralaridan chiqib ketmaslik hisoblanadi.**

Risk mohiyati tavsifida "mavhumlik", "risk" va yo'qotish tushunchalarini farqlash lozim. **"Mavhumlik"** - doimo amal qiladi va qaror qabul qilishning ayrim asosiy shartlari tasodifiy yoki no'malum bo'lgandagina yuzaga keladi. **"Risk"** - ro'y berishi mumkin bo'lgan kutilajak yo'qotish, biroq uning yuzaga kelishi majburiy emas. Mavhumlikdagidan farqli tarzda riskning omillari oldindan ma'lum va ushbu holat ularni baholay olish va boshqarish imkonini beradi.

Mavhumlik va risklarning sanoat va kichik biznes korxonalarida shakllanayotgan foydaning yo'qotishlarga bog'liqligi Korxona rahbari foydani, havfsizlikni shakllantirish jarayonida mavhumlikka duch kelganda, u quyidagi ikki yo'ldan birini tanlashi mumkin.

Birinchisi, qo'shimcha ma'lumot olishga harakat qilib, muammoni yana bir bor tahlil qilish orqali uni kamaytirishga harakat qilish. Rahbar bu qo'shimcha ma'lumotlarni o'z tajribasi, bilimi va mushohada yuritish qobiliyati orqali uyg'unlashtirib, ayrim natijalarga sub'ektivlik yoki tahliliy ehtimollik xarakterini beradi. Shu bilan birga, bu jarayonda ekspertlarni jalb qilib ham bu masalaga yondashishi mumkin.

Ikkinchisi, o'tgan tajribalari asosida voqelikning ehtimoli to'g'risida raqamlarda ifodalangan xulosa chiqarish va shunga mos ravishda harakat qilish.

Xatarlar va texnologik xavfsizlik muammolarini ishlab chiqishda, xavf-xatarlarni tahlil qilish deb ataladigan xavf ko'rsatkichlariga ta'sir qiluvchi turli omillarni hisobga olish va o'rganishga tizimli yondashishga eng katta e'tibor beriladi. Xatarlarni tahlil qilish yoki xavflarni tahlil qilish - shaxslar, odamlar guruhlar, atrof-muhit va boshqa e'tiborga sazovor ob'ektlar uchun xavflarni aniqlash va xatarlarni bilish jarayonidir.

Sanoat faoliyatining turlarining xilma-xilligi, sanoat ob'ektlarining o'ziga xosligi, ularning turli sanoat tarmoqlariga tegishliligi, xatarlarni tahlil qilish masalasining ko'p o'lchovlilikini aks ettiradi. Texnologik tavakkalchilikni tahlil qilishning o'ziga xos xususiyati shundaki, uni ko'rib chiqish jarayonida texnik tizimlarning ishlamay qolishi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlar, xizmat ko'rsatish xodimlari tomonidan yo'l qo'yilgan texnologik jarayonlarda uzilishlar yoki xatolar hisobga olinadi. Tabiiyki, muammosiz ishlab

chiqarishda (zararli yoki zararli moddalar chiqindilari, oqava qilinmagan kanalizatsiya va h.k.) odamlar va atrof muhitga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. «O'zbekiston — 2030» strategiyasi to'g'risida. –Toshkent. 12.09.2023 yil.
2. Sh.M. Mirziyoev. Tanqidiy taxlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-xar bir raxbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. -Toshkent: O'zbekiston, 2022. -104 b.
3. Pardayev M, Xasanov B., Ispoilov J., Pulatov M., Eshboyev O', Xoliqulov A.N. Moliyaviy va boshqaruv tahlili. O'quv-qo'llanma, T.: CHo'lpon, 2012, 400 bet.
4. Pardayev M.Q., Pardayev O. Xoliqulov A.N., Babanazarova S.A. Raqobatbardoshlikni mustahkamlashda klaster va sinergetik samaradoklik tahlili. O'quv-qo'llanma, Samarqand.: Fan bulog'i nashriyoti uyi, 2022, 256 bet
5. Pardaev M.Q., Xoliqulov A.N., Yahyoyev T.I. Boshqaruv tahlili. O'quv-qo'llanma, Samarqand.: Fan bulog'i nashriyoti uyi, 2022, 256 bet.
6. Xoliqulov A.N., Usmanova D.Q., Raximov X.A. Korxonalarni raqobatbardoshligini baholash. O'quv qo'llanma. Samarqand.: "Turon nashr" nashriyoti, 2021. – 212-bet.
7. Xoliqulov A.N., Babanazarova S.A., Yaxyoyev T.I. Risklar tahlili. O'quv qo'llanma Samarqand.: "STEP-SEL" MCHJ. Nashriyoti, 2025, 237 bet.
8. Xoliqulov A.N., Ibodov K.B. Monopoliyaga qarshi boshqaruv nazariyasi. Darslik, Samarqand.: Fan bulog'i nashriyoti uyi, 2024, 360 bet
9. Xoliqulov A.N. Iqtisodiy tahlil va audit. O'quv qo'llanma Samarqand.: Fan bulog'i nashriyoti uyi, 2023, 209 bet
10. Xoliqulov A.N. Iste'mol bozorida monopoliyaga qarshi boshqaruv tizimini takomillashtirish mexanizmlari. Monografiya. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: "STEP-SEL" MCHJ. Nashriyoti, 2025 - 190 bet